

BYUDJET TASHKILOTLARIDA MAJBURIYATLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

*Ergashev Sarvar Xudoynazarovich -
Bank-moliya akademiyasi mustaqil tadqiqodchisi*

O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni tayyorlash jarayonini jahon miqyosida takomillashtirish, dunyoning yetuk rivojlangan mamlakatlaridagi buxgalteriya hisobi va audit sohasiga oid ilg'or tajribalarini hamda Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari(MHXS)ni o'rganish va amaliyotga tadbiiq qilishni taqozo etmoqda.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining taraqqiyoti va rivojida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar majburiyatlari miqdorini kamaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar majburiyatlari ularning moliyaviy holatiga va to'lov qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli ularning darajasini aniqlash va qaytarish muddatlariga rioya qilish masalalari muhim sanaladi.

Davlat sektori aktivlari va majburiyatlarini hisobga olish va boshqarish dunyo bo'ylab e'tiborni tobora ko'proq jalb qilmoqda. Bizning turli xil davlat xizmatlarining narxi hatto qo'shnilarimizga qaraganda yuqoriroq. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi 2004 yilda milliy, mintaqaviy, mahalliy boshqaruv organlari va tegishli idoralar uchun davlat sektori uchun xalqaro buxgalteriya standartlarini (IPSAS) chiqargan. Buyuk Britaniyada va boshqa rivojlangan mamlakatlarda bu tashkilot moliyaviy hisobot, balans va boshqa hisobotlarni tayyorlaydilar. Dunyo miqyosida davlat aktivlarini ko'paytirish uchun soliq tushumlarini ko'paytirish bo'yicha yig'implar mavjud, ammo bizning soliq tushumimiz dunyodagi eng past ko'rsatkichlardan biridir. Xususiyashtirish va davlatning kamomadini va xo'jalik sub'ektlarining majburiyatlarini kamaytirish uchun zarar keltiradigan korxonalarni isloh qilish dolzarb muammolardan biridir [3].

Respublikamiz iqtisodchi olimlari tomonidan, yaratilayotgan darslik, monografiya va o'kuv qo'llanmalar, shuningdek chop etilayotgan ilmiy maqola va tezislarda majburiyatlar hisobi va auditing nazariy muammolari qisman o'rganilgan. Masalan, V.V.Kovalevning qoidasiga ko'ra, "yuridik ma'nosida moliyaviy hisobotda debitor va kreditor qarzdorliklar qonuniy fuqarolik munosabatlarini anglatuvchi majburiyatlarga misol bo'la oladi.

Hozirgi kunda byudjet tashkilotlarida majburiyatlar hisobini o'rganishda eng avvalo ularningxususiyatlarini o'rganish masadga muvofiqdir.

Majburiyatlar uchta asosiy xususiyatga ega:

- majburiyatni keltirib chiqargan voqea o'rinli bo'lishi kerak;
- majburiyatlar boshqa subyektga faqat aktivlarni o'tkazish yoki xizmatlar ko'rsatish yo'li bilan qondirilishi mumkin;
- majburiyatlar bahs-munozaraga sabab bo'lmasligi kerak.

MHXS bo'lib o'tgan voqea-hodisadan kelib chiqadigan majburiyat mavjud bo'lganda foydalanishni bekor qilish to'g'risidagi qoidalarni tan olishni talab qiladi va shartnomada ko'rsatilgan mol-mulkni yoki boshqa uzoq muddatliaktivni tiklash kelgusi xarajatlar hisobidan amalga oshirilishi ehtimoli bor. MHXS majburiyatni qayd etishni talab qiladi, hatto rejalashtirilgan yoki shunga o'xshash faoliyatni amalga oshirishning belgilangan shakli bilan tuzilgan konstruktiv majburiyat mavjud bo'lsa ham. Bundan tashqari, MHXS bo'yicha majburiyatni hisob-kitob qilish bir necha jihatdan farq qiladi, majburiyat uchun xos bo'lgan joriy diskont stavkasidan foydalanish va daromadlar to'g'risidagi hisobotda foizlar xarajati sifatida chegirmaga qo'shilishi shular jumlasidandir [4].

Majburiyat berilgan ta'rifga muvofiq qabul qilinganda, u darxol tan olinishi va buxgalteriya yozuvlariga kiritilishi kerak.

Moliyaviy majburiyatlarni aniqlash va ularning alohida tarkibini moliyaviy hisobotda ifodalash uchun ular quyidagi kamida uchta mezon bo'yicha tasniflanadi:

1. Huquqiy asos bo'yicha, ya'ni kreditorning o'ziga tegishli bo'lgan miqdorni qaytarib olish uchun qonuniy huquqlarining mavjudligi yoki yo'qligi;

2. Shartlilik darajasiga qarab, ya'ni kelajakdagi noaniq hodisalar yuz berganda majburiyatlarning kelib chiqishi, kattaligi va muddatda bo'lishiga bog'liqligi;

3. Shakl yoki turi bo'yicha.

Birinchi me'zon uchun quyidagi holatlarni ta'kidlash lozim:

a) Yuridik (huquqiy) majburiyatlar, shartnoma tuzishdan, qonunlardan hamda turli davolardan kelib chiqadigan;

b) Bevosita majburiyatlar, belgilangan biznes amaliyoti va boshqa sabablarga ko'ra o'z ixtiyori bilan olingan.

c) Yuridik va majburiy majburiyatlar, biznes bitimi majburiy, kelishilgan va bir tomonlama majburiyatlarni birlashtirishidan kelib chiqadigan.

Respublikamizdagi amal qilayotgan me'yoriy hujjatlarda majburiyatlarning turlari bilan xalqaro standartlarda yoki amaliyotda qo'llaniladigan majburiyatlarning turlarini quyidagi jadvalda aks ettirdik.

1-jadval

Milliy standartlarda hamda xalqaro standartlarda majburiyatlar turlari

No	O'zbekiston Respublikasida majburiyatlar turlari	Xalqaro standartlardamajburiyatlar turlari
1.	Ta'minotchi va pudratchilarga to'lanadigan schotlar	Kreditlar bo'yicha qarzarlar
2.	Ajratilgan bo'linmalarga to'lanadigan schotlar	Qarzar va kreditlash shartnomalari bo'yicha qarzarlar
3.	Muddati uzaytirilgan (kechiktirilgan) majburiyatlar	Berilgan va akseptlangan veksellar bo'yicha qarzarlar
4.	Olingan bo'naklar	Joylashtirilgan obligatsiyalar, berilgan kafolatlar va boshqa shartli majburiyatlar bo'yicha qarzarlar
5.	Budjet, sug'urta va maqsadli davlat fondlariga to'lovlar	Moliyaviy ijara bo'yicha qarzdorlik
6.	Ta'sis chilarga bo'lgan qarzarlar	Tovar, ish va xizmatlar bo'yicha kafolat majburiyatlari
7.	Xodimlar bilan ish haqi bo'yicha hisob-kitoblar	Soliq majburiyatlari
8.	Qisqa muddatli bank kreditlari va qarzarlar	-
9.	Turli xil kreditorlarga qarzarlar	-

Buxgalteriya hisobining bugungi kun amaliyotidan kelib chiqib, xaridorlarning ichidan bir qismi o'z xarididan norozi bo'lishi va o'z pullarini qaytarib olishni xohlovchilar bo'lib chiqadi. Bunga muvofiq ravishda qaytarishlarning eng yaxshi baholangan summasi miqdorida rezerv yaratilishi shart.

Rezervlarni tan olishda majburiyatlarning to'lanishidan qochib bo'lmaslik daliliga e'tibor qaratish kerak. Aynan ushbu dalilning mavjud emasligi quyidagi hollarda kelgusidagi xarajatlar bilan bog'liq rezerv yaratilishiga imkon bermaydi:

- ushbu xarajatlarni amalga oshirish uchun oddiy xohishning mavjudligi;
- kelgusidagi operatsion xarajatlarning kutilishi;
- aktivlarning qadrsizlanishi kutilishi [6].

Iqtisodiyotning hozirgi sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar ishlab chiqargan mahsulotini sotib berish sharti bilan qarzga bermasdan, oldindan to'lov asosida sotsa yoki sotgan mahsulotlari uchun to'lovlarni o'z vaqtida undirib olsa, davlat budjeti oldidagi majburiyatlarini ham, ishchi va xizmatchilarga ish haqlari, rag'batlantiruvchi pullarini ham o'z vaqtida ijro etish imkoniyatini beradi, bu esa barqaror iqtisodiyot tizimini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kovalyov V.V. *Moliyaviy tahlil: usullari va tartiblari*. -M.: "Moliya va statistika", 2011. 535-536 b.
2. Sher I. *Buxgalteriya hisobi va balansi: Per. u bilan. S.I.Zederbaum*. -M.: "Iqtisodiy hayot", 2015 yil.
3. Galagan A.M. *Kommunal xizmatlarni hisobga olish*. – M. "Butun Rossiya" nashriyoti, 2013. 39 p.
4. Malaka oshirish kursi uchun tarqatma material: "Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS). O'zbekiston auditorlar palatasi. Toshkent-2015. 335-garov.
5. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi Xisobi Milliy Standartlari Tuplami.– Toshkent: "NORMA", 2011.–360-bet.
6. Павлов, Д. (2022). Итимоий еhtiyojmand тоifага mansub shaxslarni transport korxonalarida ishga joylashtirish uchun ish o'rinlarini zaxiralash. Scienceweb academic papers collection.
7. Averchev I.V. *UFRS. 1000 ta amaliy misol-M.: Reed Group, 2011.- 992 b.*

XALQARO VALYUTA BOZORI RIVOJLANISHINING JAHON MOLIVAVIY ARXITEKTURASIGA TA'SIRI

***Fayozov Muxammad Rasul Ulug'bek o'g'li -
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
MGF-01 guruhi magistratura talabasi***

Xalqaro valyuta bozori jahon moliyaviy arxitekturasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Globallashuv chuqurlashib borar ekan, iqtisodiyotlarning o'zaro bog'liqligi sezilarli darajada oshdi. Xalqaro valyuta bozorining rivojlanishi va evolyutsiyasi jahon moliya tizimining turli jihatlariga katta ta'sir ko'rsatdi. Ushbu insho xalqaro valyuta bozori rivojlanishining jahon moliyaviy arxitekturasiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Xalqaro valyuta bozori moliyaviy tizimlarning chegaralar osha integratsiyalashuviga yordam berdi. Texnologiyalar va kommunikatsiyalarning rivojlanishi bilan moliyaviy operatsiyalar tezroq, samaraliroq va qulayroq bo'ldi. Ushbu integratsiya iqtisodiyotlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni kuchaytirib, transchegaraviy investitsiyalar, savdo va kapital oqimini ta'minladi. Jahon moliyaviy arxitekturasini qayta shakllantirgan ushbu moliyaviy integratsiyani ta'minlashda xalqaro valyuta bozorining rivojlanishi hal qiluvchi rol o'ynadi[1,2].

Xalqaro valyuta bozorining rivojlanishi markaziy banklar va siyosatchilar o'rtasida ko'proq muvofiqlashtirishni taqozo etdi. AQSH dollari, yevro, iyena, funt sterling kabi asosiy valyutalarning kurslari jahon iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Valyuta kurslarining o'zgarishi savdo balanslariga, inflyatsiyaga va mamlakatlarning raqobatbardoshligiga ta'sir qilishi mumkin. Markaziy banklar ko'pincha valyuta kurslarining o'zgaruvchanligini boshqarish uchun valyuta intervensiyalarini amalga oshiradilar[3,4,5]. Xalqaro valyuta bozori markaziy banklarga o'z harakatlarini muvofiqlashtirish va jahon moliya tizimida barqarorlikni saqlash uchun platforma yaratadi.